

Поліщук В.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

**ПСИХОЛОГІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОЇ ШКОЛИ:
СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ (історичний ракурс)**

Життєдіяльність вищої школи є необхідною умовою національної безпеки держави та громадянського суспільства. Доведено, що її сучасна соціальна ситуація розвитку має три освітні рівні («макро», «мезо», «мікро») із своїми унікальними характеристиками. Актуалізовано необхідність з'ясування їхнього організаційного та психолого-педагогічного змісту через розв'язання трьохкомпонентного комплексного завдання (1-е – соціально-календарна етапність вищої школи України упродовж 1990–2022 рр.; 2-е – освітні тактики і стратегії в умовах авторитарного і демократичного управління: порівняльний аналіз; 3-є – психологія вищої школи і національна безпека держави). Пізнавальна домінанта статті – це історико-психологічні координати першого завдання як вихідної пізнавальної позиції для розуміння потенціалу вищої школи у формуванні активної життєвої позиції людини-громадянина своїй державі. Розроблено календарну хронологію розвитку вищої школи (всього – 5 етапів) з відповідними узагальненнями (анонсами і парадоксами) (базовий критерій: особливості трансформації авторитарного управління у демократичне через формування у людини нової соціальної відповідальності). Наголошується, що зміст психології життєдіяльності останнього етапу ще потребує підсумкових висновків для розуміння майбутніх перспектив, де вирішальна соціальна роль належить професійній свободі вченого «у навчанні та викладанні» і навчально-професійній свободі студентів в «учінні». Доведено, що вища школа 1) в особі «вченого» – це один із провідних соціальних факторів національної безпеки, якщо у її життєдіяльності актуалізуються пріоритетні освітні перспективи (становлення громадянина; громадянська ідентифікація; унеможливлення колабораціонізму), 2) під час тривалого воєнного стану і війни повинна уникати нівелювання навчально-професійної паритетності між основними суб'єктами, коли знижується рівень їхньої взаємодії, несприятливо впливаючи на національну безпеку.

Ключові слова: авторитаризм, вища освіта, колабораціонізм, національна безпека, соціальна ситуація розвитку, цільові освітні стратегії.

Постановка проблеми. Вища школа України з початку 1990-тих рр. перебуває здебільшого в неорганізованому пошуку своєї оптимальної структурно-функціональної моделі, яка б стверджувала і впроваджувала ідеї державотворення, зокрема формування громадянського суспільства із наявністю конкретних сприятливих умов для вільного розвитку окремого громадянина. Як наслідок, тривалий календарний період «невизначеного блукання» в освітньому просторі по-своєму структурував *негативні аспекти* її сучасної соціальної ситуації розвитку: 1) макрорівень: відсутність системної і завершеної державної управлінської координації вагомих гуманітарних здобутків українських учених, наукових шкіл окремих закладів вищої освіти про *завершений* теоретико-практичний зміст державницьких ідей, що є, зрештою, цілком природно, оскільки навіть декларативно проголошена владними інституціями соціальна необхідність у країні демократич-

них трансформацій вже попередньо обмежувалася або в їхній успішній реалізації, або хоча б обнадійливих перспективах через розповсюджений з радянських часів авторитарний (тоталітарний) управлінський стиль, який досі залишається стабільним у будь-яких виробничих, а не лише освітніх, сферах; 2) мезорівень: а) втрата феномена «людини», а, значить, знецінення на *вітчизняних теренах* сенсу людського життя, що мінімізувало в багатьох особистостей можливості і бажання для *вітчизняної громадянської ідентифікації* і водночас активізувало максимальні прагнення до особистісно-професійної самореалізації без обов'язкової громадянської ідентифікації у *будь-яких інших світових громадянських спільнотах*; б) продовження і посилення стрімкої незворотної міграції нашого інтелектуального потенціалу, сконцентрованого передовсім у персоналіях працездатних і професійно мотивованих громадян репродуктивного віку; 3) мікрорівень: свідоме і,

як правило, самостійне культивування людиною у себе а) меркантильного світосприймання та корисливої громадянської ідентифікації, спрямованих на досягнення матеріального зиску у будь-яких життєвих ситуаціях навіть з допомогою асоціальних засобів, б) необхідності (організація, сприяння, захист, перебування) антагоністичних у ставленні до держави *спочатку прихованих* мікрогруп із жорстко обмеженим допуском і регламентованим входом як реальних знову-таки *прихованих* загрозливих каталізаторів («асоціальні консерви») соціальних викликів для безпеки державності, а, значить, її громадянського суспільства, що увиразнилося в умовах російської агресії на далеко непоодиноких випадках колабораціонізму людей, народжених і особистісно сформованих уже в незалежній Україні, та прихованих (або – неприхованих) антиукраїнських настроїв співчуваючих їм осіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У викладі інформації ми використовуємо, як демонстраційні приклади, окремі дослідницькі матеріали про життєдіяльність вищої школи [1; 2; 3; 7] та відповідні авторські тематичні наукові уявлення [4; 5; 6], які базуються на емпіричних розвідках.

Постановка завдання. Актуалізується соціальна необхідність державницьких трансформацій *соціальної ситуації розвитку* вищої школи України через 1) осмислення змісту її соціально-календарної етапності (1990–2022 рр.) з пошуком відповідних детермінант, 2) розроблення результативних реальних і потенційних освітніх тактик і стратегій в умовах демократичного управління, 3) обґрунтування пізнавального положення «безпека вищої школи – це національна безпека держави» як базової методологемі для розуміння сутності феномена «безпека життєдіяльності громадянського суспільства».

Виклад основного матеріалу дослідження. Його інформаційна основа – це авторські узагальнення про організаційні та психолого-педагогічні особливості життєдіяльності вищої освіти України (1990–2022 рр.). Окремі з них оприлюднювалися у міру систематизації теоретико-емпіричних даних (1990–2017 рр.). Інші висновки ми мали намір повідомити пізніше, але через рашистську агресію зробимо вибірковий інформаційний зріз про ті, які розкривають генезу сучасного стану вищої школи, її соціальну відповідальність перед громадянами та освітні перспективи у руслі актуалізованих проблеми і трьохкомпонентного завдання передовсім у ситуації воєнного стану.

Спочатку у цій статті структуруємо історико-психологічний ракурс української вищої школи (перша складова названого завдання), передбачивши у наступних публікаціях виклад решти завдань:

1. Етап освітніх сподівань (1991–1994 рр.).

Глобальний крах у Європі активного ідеологічного, воєнного, матеріально-технічного, побутового тощо протистояння соціалізму та капіталізму трансформував в Україні і загалом у пострадянському просторі традиційний агресивний образ зовнішнього (західноєвропейського) ворога, створивши у колись ворогуючих чи дружніх країн, об'єднаних в антагоністичні воєнні-політичні блоки (НАТО і колишній «Варшавський договір»), взаємний інформаційний вакуум про ціннісні життєві орієнтири. Також у навчально-виховному-процесі на прикладі марксизму-ленінізму було продемонстровано потворність ідеологічного засилля як «єдиної правильної методології», базовими наслідками якої у вищій школі став «науковий авторитаризм» і «навчальна заорганізованість», які, в свою чергу, започаткували: 1) новітній психотип ученого з численними функціональними обов'язками типу «повинен», зміст яких часто нагадує діяльність шкільного педагога, відволікаючи передовсім від системної наукової діяльності, 2) глибинні деформації традиційної соціально-психологічної реальності, згідно з якою у закладах вищої освіти мають навчатися і працювати професійно-орієнтовані суб'єкти (науково-педагогічні працівники і студенти) із взаємною жорсткою навчальною-професійною (професійною) вимогливістю та конкуренцією, 3) нівелювання «шанованого суспільного статусу вченого» як інтелектуальної еліти через її системну трансформацію в освітню бюрократію, якій, як правило, властивий не стільки ефективний науковий пошук, скільки його імітація (спочатку – вимушена, а потім – зручна і перспективна для кар'єрного зростання), 4) знецінення у вченого-громадянина проблематики особистого побутового повсякдення як обов'язкового матеріального та морального стимулів успішної професійної життєдіяльності, 5) формування прагнення «бути як всі» через потенційні ризики навіть у випадках тимчасової професійної невдачі, ігноруючи при цьому власну самотність, щоб не потрапити у зону не стільки упередженої критики, скільки зловтішного критиканства (і – навпаки: успіх є здебільшого спокусливим фактором для меркантильного використання, зокрема присвоєння пріоритетності, тими особами, які не мають відношення до його досягнення).

Загалом, цей етап позначає нездійснені очікування громадян від реформування вищої освіти України на тлі нещодавнього розпаду СРСР, що в умовах авторитарного управління виявилось у багатьох із них, наприклад, у прогресуванні почуття втрати громадянської ідентичності, розчаруванні у державницьких перспективах, а, значить, можливостях власної результативної особистісно-професійної реалізації на вітчизняних теренах, зрештою, стимулюванні перших масштабних «паростків» колабораціонізму.

Парадокс: в авторитарному управлінні існує чи не єдиний позитив, коли освітянський консерватизм, який априорі неспроможний оперативно реагувати на актуальні соціальні виклики, у персоналіях провідних учених та організаторів науки зберіг нашу освіту від тотальної структурної руйнації).

2. *Пошук закладами вищої освіти у вітчизняному просторі своїх перспективних структурно-функціональних моделей у (1994–2001 рр.).* Стабілізується функціональна роль ученого «від виробника інтелектуального продукту» до «найманого працівника», який у подовженому та невизначеному календарному і соціальному часі працює не стільки за професійними інтересами, скільки за виробничою необхідністю, що виявляється, наприклад, у потребі розроблення програмних «вузьких» тематичних навчальних дисциплін з «модерними» назвами, які можуть навіть взаємно дублюватися, але суб'єктивно їх авторами претендують на унікальність і конкурентоспроможність. Оскільки наймана праця ще з античності є невід'ємною ознакою раба, а не вільного та самодостатнього громадянина, то в умовах авторитарного управління будь-який навіть зацікавлений працівник завжди перебуває у стані втрати власної ініціативності, відчуження від соціальної відповідальності, посилення адміністративної залежності, а, значить, ручної та зручної керованості. Негативну значущість для формування психотипу «найманого працівника» посилювали 1) у студентському середовищі комерціалізація навчання «для отримання диплома, а не знань»; 2) пізнавальна орієнтація науково-педагогічних працівників на студентів рівня «нижче середнього» і 3) загалом масове навчання осіб, які за своїми інтелектуальними можливостями часто неспроможні навчатися. Як наслідок, ще із студентської лави часто виходять не лише дестабілізатори професіоналізму, а також свідомі руйнівники та деформатори загальнолюдських цінностей і національної ідеї (аналогічні тенденції відбуваються у шкільному серед-

овищі, наголошуючи у майбутньому на своєму логічному продовженні), у світосприйманні яких відбулися незворотні пізнавальні деструкції про зміст феномена «вища освіта». Функціональні обов'язки вже до початку професійної діяльності ними розглядаються через меркантилізм і корисливість, знецінення громадянських цінностей, пропагування світоглядної тези «Моя Вітчизна там, де мені добре». Успішно накопичуючи, продукуючи і впроваджуючи такий світогляд у взаєминах, вони презентують свою соціальну нішу у ранзі потужного корупційного повсякдення, що особливо небезпечно у воєнний період, коли країна масштабно потребує громадян-захисників.

Парадокс: навчальна зайнятість молоді, зокрема «навчання для диплома», незважаючи на майнове та інтелектуальне розшарування, соціальну моду на індивідуалізм, корисливість, знецінення пріоритетності феномена «людини» як найвищої земної цінності, а разом – «людського життя», усе ж знижувала соціальну регіональну напруженість щодо робочої зайнятості і хоча б тимчасово виводила її зі сфери тотального криміногенного впливу (водночас формувалися «соціальне маскування» та подвійні моральні стандарти).

3. *Пошук закладами вищої освіти власного соціального місця у світовому освітньому просторі (2001–2005 рр.).* Цей календарний період можна зіставити з першим етапом спроб децентралізації освітньої системи. Його знаковою подією є приєднання української вищої школи до глобальної кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП), яка осмислювалася науково-педагогічними працівниками схвально навіть у ситуації обмежених чи незавершених про неї смислових уявлень. Тоді вона справді була новітньою трансформаційною новизною, оскільки у ситуації пошукового ентузіазму однаково обіцяла викладачам і студентам переваги особистісно-професійних перспектив через міжнародне визнання здобутків освіти України. Разом з тим, намагання ефективно впровадити КМСОНП увиразнили у навчальному процесі негативні тенденції, наприклад: 1) гіперболізація значущості «контролю» знань студентів, або «тестів», які за своєю функціональністю не мають нічого спільного з тим, що у психологічній науці називається «тестами», спростивши навчально-професійну комунікацію, негативно вплинула на якість навчальних результатів; 2) малодоказові «методи» оцінювання навчальної успішності посилили рутинний «паперовий вал» у навчально-методичній документації науково-педагогічних

працівників, що у календарному часі додатково нівелювало їхню масштабну розвивальну взаємодію із професійно-мотивованими студентами.

Анонс: КМСОНП показала європейські перспективи української вищої школи, але її успішне впровадження попередньо не могли бути завершеним 1) через недосконалу і часто неперевірену про неї інформацію, 2) акцентування адміністративної уваги, що закономірно при авторитарному управлінні, на навчально-професійному контролі, який, однак, є лише одним із логічних управлінських ланцюжків.

4. *Самостійне впровадження КМСОНП вищими закладами освіти (2005–2010 рр.),* або друга незавершена спроба децентралізації освітньої системи. Розроблені теоретико-методологічні основи КМСОНП «для себе» продемонстрували значні полярні розбіжності науковців у розумінні її соціального призначення (від «ствердження» – до «заперечення») порівняно з традиційними вітчизняними методами навчання і виховання, внаслідок чого про неї сформувалися варіативні «містечкові» уявлення. Наприклад, зміцнилися тенденції жорсткої централізації у самих навчальних закладах, коли професійна діяльність вченого регламентується різними рекомендаціями на кшталт виконання комплексних контрольних робіт (ККР), самостійної роботи тощо, причому в такій інтерпретації, наче їх потрібно постійно розробляти та вдосконалювати у межах вже встановлених директивних розпоряджень. Декларується необхідність обов'язкової високої навчальної успішності, що на практиці здебільшого не відповідало об'єктивній дійсності, а тому деформувало розуміння змісту загальнолюдських цінностей і чеснот, знижуючи у викладачів професійну мотивацію, а в студентів – навчально-професійну, тим самим стабілізуючи взаємну особистісно-професійну відчуженість.

Анонс: «вишівській індивідуалізації» вдалося створити обриси неформальної автономії закладів вищої освіти, що виявилось зокрема у відносно збалансованій і результативній комунікації із центральними освітніми структурами (без управлінського авторитаризму та диктату), участі вчених у розробленні її оптимальної структурно-функціональної моделі на основі передовсім вітчизняного досвіду розвивальної взаємодії суб'єктів вищої школи.

5. *Наступний календарний період (2010–2022 рр.),* який ще потребує структуризації – це життєве перехрестя «соціального минулого з міфами і реальними подіями разом із

безцеремонно вкраденою у нас, як держави України-Русі, історією», та недосконалою «освітньою моделлю», коли вчений, наприклад, зацікавлений не стільки в конкуренції із вітчизняними чи зарубіжними колегами, скільки у продукуванні «потрібних» результатів як «стандартів», які мають мінімальне теоретико-практичне значення.

Провідна стратегія, яка стосується усіх сфер життєдіяльності суспільства, полягає у задоволенні соціального запиту на трансформацію авторитарного управління у демократичні взаємини, де для системи освіти існують, як приклад, наступні умови успішної професійної діяльності:

1. Прогресуюче професійне зростання науково-педагогічних працівників відбувається завдяки 1) *професійній свободі навчання* (самостійний вибір форм і методів навчання, які результативно задовольняють усіх суб'єктів навчання), а не «директивним вказівкам», спрямованих більше на процесуальне та декларативне впорядкування навчальних взаємин, і 2) *самоосвіті* (творчий вияв професійних компетенцій у конкретних наукових галузях, до яких є найбільший викладацький і дослідницький хист, наприклад: вікова психологія чи соціальна психологія, загальна психологія чи педагогічна психологія тощо, а також – ймовірність максимальної професійної самореалізації), а не через *авторитарні «пропозиції»* викладання навчальних дисциплін (характерно, що у таких випадках, розроблення їхнього змісту відбувається не у «глибину», а в «ширину», тобто з ризиком формулювання загальних пізнавальних положень без необхідної конкретизації базових смислів та дублюванням інформації суміжних навчальних дисциплін).

2. Прогресуюче професійне зростання студентів відбувається завдяки 1) *навчально-професійній свободі учіння* (системна реальна, а не лише задекларована, можливість самостійного вибору навчальних дисциплін; самостійне навчально-наукове гуртування передовсім біля тих учених, які мають визнаний науковий доробок, мають або створюють власні наукові школи чи лабораторії), а не через «командний розподіл» своїх персоналій між ними, і 2) *самоосвіті* (необхідні знання зокрема про особливості власного розвитку забезпечуються динамічним контактом з конкретними вченими у їхньому тематичному профільному навчально-науковому полі), а не через *директивний вибір (призначення)*, коли професійні інтереси потенційно можуть мало зіставлятися з власними пошуковими орієнтирами.

3. *Взаємна пізнавальна орієнтація* у навчально-професійній системі «вчений – студент» є активованою, якщо вчений, стимулюючи студентів до навчально-наукової діяльності, сам постійно перебуває у тематичних дослідницьких процесах та орієнтується в основних психологічних особливостях юнацького віку (основних ліній психічного розвитку).

Одним із механізмів взаємного наукового чи навчально-наукового пошуку є професійна репутація вченого без декларативної заорганізованості та пізнавальна орієнтація на особистісно-професійні зразки (Л. Виготський, Г. Костюк, В. Сухомлинський та ін.). Тоді піковим виявом результату цільових освітніх стратегій є прагнення студентів «йти» не лише на навчальну дисципліну, а на «вченого», який її презентує, в чому, власне, полягає справжнє професійне щастя, а, значить, сприятливі соціальні перспективи вищої школи. Разом – це: 1) зростання його професійного статусу; 2) престижність студентського навчання, щоб стати професіоналом; 3) особливо – громадянська ідентифікація, сутність якої полягає у гордості за свою країну та мотивованій потребі її захисту

від соціальних загроз, які заперечують сам факт існування нас як окремих етносів і окремого унікального українського народу.

Висновки. 1. Українська вища школа – це державна альтернатива і водночас нездоланна освітня перешкода для розповсюдження авторитарних імперських продуктів, які: 1) формують людину з обмеженим мікросвітом та претензіями на великодержавність; 2) сприяють «деіндивідуалізації», колабораціонізму через пасивне пристосування людини до соціальної дійсності, а не активний позитивний перетворювальний вплив на неї. 2. Як потужний фактор безпеки держави, її громадян, а також об'єднаного європейського життєвого простору, вона має концентрувати і розв'язувати актуальні специфічні *цільові освітні перспективи* зокрема в умовах воєнного стану і війни, в яких, країна, очевидно, буде знаходитися тривалий календарний час (йдеться, наприклад, про онлайн-навчання, де важливо зберегти навчально-професійну паритетність, яка зміцнює у суб'єктів корпоративну та індивідуальну культури, ціннісно-орієнтаційні норми, наголошує на відсутності в них будь-яких односторонніх навчальних «привілеїв»).

Список літератури:

1. Городяненко В. Соціальна деструктивність: види, механізми та фактори актуалізації. *Український соціологічний журнал*. 2014. № 1–2. С. 34–42.
2. Виноградова В.Є., Юрченко В.І. Психологія вищої освіти. К. : Ліра-К. 2020. 296 с.
3. Дуткевич Т.В. Психологія конфліктності студентів. К. : КНТ. 2021. 240 с.
4. Поліщук В.М. Вища освіта у календарному соціальному вимірі. *Вища школа*. 2017. №. 5–6. С. 12–22.
5. Поліщук В.М. Психологія авторитаризму і професійна самодостатність ученого. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Психологія»*, 2021. Т. 32 (71). № 5. С. 78–82.
6. Поліщук В.М. Психологія повсякдення: реальність і міфи. Суми : Університетська книга, 2012. 148 с.
7. Філософія освітнього простору вищої школи / за ред. Н.В. Корчакової. К. : Видавництво «ЦУЛ». 2022. 468 с.

Polishchuk V.M. PSYCHOLOGY OF LIFE ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS: SOCIAL CHALLENGES (historical aspect)

The life activities of the higher education establishments make up a necessary condition for the national security of the state and civil society. It was proved that its modern social situation of the development has three educational levels («macro», «meso», «micro») with their unique characteristics. The necessity to find out their organizational and psychological-pedagogical content by way of solving a three-component complex task (the 1st one is social and calendar phasing of the higher education of Ukraine during 1990–2022; the 2nd one is educational tactics and strategies in the conditions of the autocratic and democratic management: the comparative analysis; the 3rd one is higher education psychology and national security of the state) was updated). The cognitive dominant of the article is made up by the historical and psychological coordinates of the first task as a starting cognitive position for understanding the potential of higher education in forming the active life position of a person as a citizen of their state. The calendar chronology of the development of higher education (5 stages in total) with the appropriate generalizations (announcements and paradoxes) was developed (with the basic criterion of transforming the authoritarian management into the democratic one through forming person's new social responsibility). Life Psychology of life activities of the last stage still requires final conclusions about its future prospects where the decisive social role belongs to the professional

freedom of the scientist «in teaching» and the educational and professional freedom of students in «learning». It was proven that a higher educational establishment 1) embodied by a «scientist» is one of the leading social factors of the national security, if priority educational prospects are actualized (becoming a citizen; civic identification; making collaborationism impossible), 2) during the prolonged martial law and war should avoid levelling the educational and professional parity between the main subjects when the level of their interaction decreases, adversely affecting the national security.

Key words: *authoritarianism, higher education, national security, collaborationism, social situation of the development, targeted educational strategies.*